

Оксана Квасниця

к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

Андрій Токарчук

студент гр. ФПФм-21,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

НАПРЯМИ ЗМІЦНЕННЯ ФІНАНСОВОЇ САМОДОСТАТНОСТІ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Повномасштабна збройна агресія росії поставила Україну перед складним і безпрецедентним фіскальним викликом, який полягає у необхідності одночасно фінансувати колосальні оборонні потреби, підтримувати соціальну стабільність у країні та утримувати в безпечних рамках макроекономічну ситуацію в умовах суттєвого скорочення власної дохідної бази. Реаліями воєнного періоду є високі показники дефіциту державного бюджету (понад 1,6 трлн грн у 2025 році, або 18,9% ВВП), швидке накошування державного боргу, розміри якого перевищили річний обсяг економіки, посилення валютних ризиків через залежність країни від фінансової допомоги ззовні [9]. За цих умов стратегічним завданням фінансової політики держави є зміцнення її фінансової самодостатності, тобто здатності покривати дедалі більшу частину своїх потреб власними доходами. Актуальність цього завдання зберігається не тільки на період активної війни, але й перспектив повоєнного відновлення країни.

Ключовим проблемним питанням фінансової самодостатності України є її залежність від зовнішньої підтримки [9]. Протягом 2022-2025 рр. Україна у різних формах залучила понад \$140 млрд зовнішньої допомоги, яка стала фінансовим фундаментом забезпечення платоспроможності держави. Водночас така залежність є геополітично вразливою, що підтверджується проблемами із затримкою пакету допомоги від США через політичні торги у парламенті цієї країни у 2023-2024 рр. Не менш показовою стала ситуація із формування пакету фінансової підтримки від ЄС на межі 2025-2026 рр., яка наочно демонструє структурні обмеження моделі зовнішньої залежності. У грудні 2025 року Європада погодила надання Україні позики в розмірі 90 млрд євро на 2026-2027 рр., з яких 60 млрд євро призначено на оборонні потреби та закупівлю військової техніки, ще 30 млрд – на бюджетну підтримку через механізм макрофінансової допомоги та інструмент Ukraine Facility [1]. За оцінками МВФ, загальна потреба України у фінансуванні на 2026-2027 рр. сягає близько 136 млрд євро, тобто цей пакет покриває лише 2/3 реального дефіциту фінансування.

Сам процес досягнення угоди виявився надзвичайно складним і тривалим. Первісний план Єврокомісії передбачав використання заморожених у Європі активів Центробанку росії (близько 210 млрд євро, з яких 193 млрд зберігаються у бельгійському кліринговому центрі Euroclear) як забезпечення або джерела погашення позики. Однак через юридичні ризики ЄС обрав альтернативну схему – залучення коштів через спільні запозичення на ринках капіталу під гарантії

бюджету ЄС, що стало унікальним рішенням для країн євроспільноти. Рішення було ухвалено не одностайно, а через загрозу блокування від низки країни угода була оформлена за процедурою посиленої співпраці 24 держав-членів ЄС. Лише у лютому 2026 року після вирішення проблемних питань Рада ЄС ухвалила фінальні законодавчі акти, відкривши шлях до першої виплати [2].

Важливою є боргова природа цього пакету фінансової допомоги, який оформлений як позика з обмеженим правом регресу. Тобто, Україна зобов'язана погасити борг лише у разі отримання репарацій від Росії, а за їх відсутності тягар виплат ляже на держави-гаранти. Відсоткові витрати покриватиме бюджет ЄС – орієнтовно від 3 млрд євро на рік, починаючи з 2028 року. Водночас надання коштів супроводжується вимогами до України щодо дотримання верховенства права, реформування судової системи, боротьби з корупцією та продовження євроінтеграційних перетворень.

Ситуація з оформленням останнього пакету фінансової допомоги ілюструє ключову вразливість нинішньої моделі зовнішнього фінансування державних потреб – навіть відносно добре організована і консолідована зовнішня підтримка залишається нестабільною, залежить від складних міжнародних домовленостей і може бути предметом блокувань окремими учасниками. Формування власної, внутрішньо стійкої дохідної бази є тому не просто довгостроковим стратегічним завданням, а нагальним пріоритетом фінансової політики вже сьогодні. Однак, враховуючи об'єктивні реалії, така стратегія фінансової самодостатності має передбачати не відмову від зовнішньої допомоги, а лише скорочення критичної залежності від неї шляхом нарощування власних доходів.

Найважливішим вектором нарощування власних доходів держави є детінізація економіки. Тіньова економіка в Україні стабільно становить значну частину ВВП і є серйозною перешкодою для бюджетної самодостатності. За оцінками О. Куца, рівень тіньової економіки виявляє поведінкову залежність від монетарних умов. Жорстка монетарна політика НБУ зі збереженням облікової ставки на рівні 25% у 2022-2023 рр. призвела до демонетизації та стискування грошової маси, що одночасно скорочувало і тіньовий, і легальний сегменти економіки. Часткове пом'якшення монетарної політики у 2024 році (зниження облікової ставки НБУ до 13%) дало деякий простір для відновлення, проте тінь залишилась помітним явищем [6]. За іншими дослідженнями тіньової економіки, цей феномен в Україні стабільно складає значну частку ВВП, а детермінантами її розміру є рівень корупції, регуляторне навантаження, довіра до інституцій та митно-тарифне регулювання [8].

Найбільші втрати від тіньових схем у воєнний час зосереджені у сферах неформальної зайнятості і виплати зарплат «у конвертах», ухилення від сплати ПДВ, контрабанди підакцизних товарів (передусім тютюнової продукції та пального) і нелегальних імпорتنих операцій. Скорочення тіньової економіки на 10-15 в. п. ВВП могло б забезпечити бюджету щорічно додаткових доходів до 600-700 млрд грн. Для цього потрібен комплекс заходів, зокрема: посилення контролю за касовими операціями та обігом готівки; підвищення ефективності митного контролю та боротьби з контрабандою; цифровізація адміністрування ПДВ через

систему е-ТТН (електронних товаро-транспортних накладних); стимулювання добровільного «виходу з тіні» через спрощення регуляторних вимог для малого бізнесу. За рекомендаціями ОЕСР, Україна має «зменшити бюрократичне навантаження щодо дотримання податкового законодавства та звуження сфери застосування спрощених податкових режимів» для залучення додаткових власних доходів і зниження податкових диспропорцій [3].

Актуальним питанням нарощування власної бази доходів є оподаткування цифрової економіки та платформної зайнятості. Стрімке зростання гіг-економіки та онлайн-торгівлі сформувало великий масив доходів населення, які фактично перебувають поза системою оподаткування. За оцінками уряду, близько 400 тис. зайнятих, переважно кур'єри, водії та продавці на маркетплейсах, заробляють через цифрові платформи без сплати податків, оскільки через неврегульованість у податковому законодавстві вони залишаються поза податковим полем. Ця «сіра зона» платформної зайнятості не тільки завдає фіскальних втрат державі, але й також ставить питання справедливості, оскільки ті, хто сплачує податки у звичному режимі, перебувають у гіршому конкурентному становищі порівняно з тими, чия діяльність залишається невидимою для фіскальних органів.

На вирішення цієї проблеми спрямовані ініціативи щодо впровадження спеціального режиму оподаткування доходів фізичних осіб, отриманих через цифрові платформи – Bolt, Ukron, Uber, Glovo, Airbnb, OLX та інші. Важливо, щоб при впровадженні цієї податкової новації функцію податкового агента було покладено безпосередньо на оператора цифрової платформи, який автоматично утримуватиме і перераховуватиме до бюджету податок замість користувача. Також варто передбачити, що при оподаткуванні доходів від цифрових платформ для фізичних осіб, які здійснюють діяльність без найманих працівників і мають річний дохід у межах встановленого ліміту ФОП буде застосовуватись знижена ставка ПДФО. Лише у цьому випадку можна очікувати детінізації платформної зайнятості й збільшення власних доходів бюджету.

Паралельно здійснюється інтеграція в міжнародну систему автоматичного обміну податковою інформацією відповідно до стандарту DAC7 (Директива ЄС про адміністративну співпрацю у сфері оподаткування). Тобто, з 2027 року органи фіскального контролю будуть автоматично отримувати від іноземних платформ дані про доходи українських користувачів навіть тоді, коли ті самі не декларують такі надходження. Подібна практика уже впроваджена для бізнес-структур, завдяки чому за три квартали 2025 року від діяльності Apple, Google, Netflix, Meta бюджет отримав понад 10,5 млрд грн. Поширення цієї практики на доходи фізичних осіб є логічним і давно назрілим кроком.

Важливим інструментом детінізації є перехід від суцільних перевірок до системи управління податковими ризиками (комплаєнс-ризиками). Традиційна модель податкового контролю, за якої всі платники перевіряються з однаковою інтенсивністю незалежно від їхньої поведінки, є одночасно витратною для держави і надмірно обтяжливою для сумлінного бізнесу. Натомість ризик-орієнтований підхід дозволяє концентрувати контрольні ресурси саме там, де ймовірність

ухилення від оподаткування є найвищою, звільняючи більшість платників від не виправданого адміністративного тиску.

У рамках Національної стратегії доходів до 2030 року, у 2024 році було запущено експеримент із функціонування системи управління податковими ризиками та розпочато розробку IT-рішення для впровадження електронного аудиту на основі формату SAF-T UA (стандартизований файл аудиту для цілей оподаткування). Ця система забезпечує автоматичне отримання від платника структурованих даних бухгалтерського обліку, їхнє аналізування за допомогою алгоритмів виявлення аномалій і проведення перевірки у дистанційній формі, без фізичного виїзду інспектора. Результатом має стати суттєве скорочення часу перевірок і поліпшення аналітичної спроможності податкової служби. Ризик-орієнтований підхід змінює принцип взаємодії держави і платника, коли акцент переносено з покарання на превенцію та добровільне дотримання законодавства, а сумлінний платник отримує реальні переваги – менше перевірок, спрощений документообіг, пришвидшене відшкодування ПДВ. Це підвищує загальний рівень податкової культури та знижує стимули до переходу в тінь.

Іншим напрямом нарощування власних доходів держави є розширення традиційної бази оподаткування за рахунок нерухомості та рентних платежів. На думку І. Луніної, О. Білоусової та Н. Фролової, нарощування доходів бюджету має передбачати посилення фіскального навантаження на високі доходи та елітне майно, а також рентні платежі, а не лише пошук нових баз оподаткування малого і середнього бізнесу [7]. Це важливо з погляду справедливості оподаткування, адже розширення дохідної бази не має відбуватись за рахунок найбільш чутливих до фіскального навантаження платників податків. Зокрема, перегляд нормативної грошової оцінки нерухомості та підвищення реального (а не номінального) навантаження на власників дорогого майна могло б принести значні додаткові надходження без негативного впливу на бізнес.

Також залишається значно недовикористаним потенціал рентних платежів за користування природними ресурсами. З 1 січня 2025 року набрали чинності зміни до податкового законодавства, які запровадили мінімальні базові ставки рентної плати для будівельних матеріалів (гравій, пісок, каолін) у доларовому еквіваленті – від 6 до 120 USD за тону залежно від виду корисної копалини. Водночас змінено базу оподаткування для нафти та конденсату. Попри це, ставки рентної плати для стратегічних ресурсів, таких як природний газ та залізна руда залишаються відносно низькими і незмінними, що зумовлює значні втрати для бюджету. Проблема недовиконання надходжень із рентної плати пояснюється також недосконалістю її адміністрування – складними механізмами розрахунку, застосуванням коригувальних коефіцієнтів, які знижують фактичне податкове навантаження, а також відсутністю незалежного моніторингу фактичних обсягів видобутку корисних копалин [4].

Поряд із розширення податкової бази важливим завданням фінансової політики має стати реалізація потенціалу цифровізації адміністрування. Цифрову трансформацію податкової та митної служб у науковому середовищі визначають як один із найбільш рентабельних шляхів підвищення бюджетних доходів без

збільшення номінальних ставок фіскальних платежів. У цьому контексті помітні результати демонструє впровадження таких цифрових систем, як ProzoGo, е-декларування, е-VAT, відкриті реєстри власності. Однак розширення охоплення електронного обліку, інтеграція баз даних фіскальних і митних органів, органів Держгеокадастру і Пенсійного фонду України в єдину аналітичну систему дозволить виявляти незадекларовані активи, схеми мінімізації та нелегальний оборот. За оцінкою фахівців ОЕСР, зниження відповідного адміністративного тягара і звуження спрощених режимів одночасно розширять базу і підвищать добровільну відповідність (tax compliance) [3], що дасть можливість наростити власні доходи держави.

У контексті раціоналізації використання позикових джерел фінансування державних потреб необхідним є нарощування внутрішніх запозичень через розвиток ринку ОВДП і залучення заощаджень населення. Внутрішні державні запозичення виконують функцію немонетарного фінансування дефіциту, що дозволяє уникнути інфляційного тиску. У 2022-2025 рр. ринок ОВДП зріс, однак обмеженість заощаджень населення в умовах падіння реальних доходів та невизначеності безпекової ситуації стримує потенціал розширення внутрішнього боргового ринку. Серед перспективних механізмів слід визначити «військові облигації» як інструмент прямого залучення роздрібних інвесторів, що поєднує фіскальний та патріотичний вимір; спрощення доступу населення до ОВДП через мобільні банківські платформи; запровадження накопичувальних пенсійних програм, які акумулюватимуть кошти на ринку державних цінних паперів.

Паралельно із нарощуванням внутрішніх запозичень, важливою є також раціоналізація зовнішніх зобов'язань. Зокрема, критично необхідним завданням є переорієнтація цих позик від покриття поточного дефіциту до фінансування реформ та інвестицій, які підвищують власний потенціал доходів. Так, кошти Фонду відновлення ЄС доцільно спрямовувати на розвиток відновлювальної енергетики, цифрової інфраструктури та реінтеграцію ВПО на ринок праці, тобто у тих напрямках, які створюють умови для розширення дохідної бази бюджетів усіх рівнів у середньостроковій перспективі. На наше переконання, поствоєнне відновлення України має будуватись на власній фіскальній базі.

Окремої уваги заслуговує питання інституційної спроможності держави як передумови реалізації будь-якого з окреслених напрямів фінансової політики. Нарощування доходів бюджету через детінізацію, ефективне адміністрування рентних платежів, цифровізацію контролю та інші новації залежить не лише від законодавчих норм, а від реальних управлінських і аналітичних можливостей відповідних відомств. Як зазначає І. Чугунов, успішність фіскальних реформ визначається насамперед якістю державних інститутів, їхньою здатністю впроваджувати системні зміни в умовах тиску та невизначеності [10]. В Україні попри всю руйнівну сутність повномасштабної війни, вона створила унікальне вікно можливостей для прискорення інституційного розвитку, коли суспільство демонструє готовність до реформ, а євроінтеграційний порядок денний формує чіткі зовнішні критерії для оцінювання прогресу. Тому зміцнення потенціалу податкових та митних органів, органів фінансового контролю та управління

борговими зобов'язаннями держави виступає стратегічним чинником фінансової самодостатності, не менш важливим, ніж формальна зміна ставок фіскальних платежів чи баз оподаткування [5].

Таким чином, зміцнення фінансової самодостатності держави в умовах війни є системним завданням, яке передбачає детінізацію економіки через спрощення регуляторних процедур і цифровий контроль, повноцінне задіяння ресурсного потенціалу рентних платежів й майнового оподаткування, розвиток внутрішнього ринку цінних паперів держави, раціональне управління зовнішньою допомогою. Послідовна реалізація цих напрямів фінансової політики дозволить поступово знизити критичну залежність від зовнішнього фінансування й закласти фундамент фіскальної стійкості України для її повоєнної відбудови.

Список використаних джерел:

1. European Council. Decision to provide €90 billion of support to Ukraine for 2026–27: statement by President António Costa. Brussels, 19 December 2025. URL: <https://www.consilium.europa.eu>
2. European Parliament. Parliament approves €90 billion Ukraine support loan package. 2026. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/parliament-approves-%E2%82%AC90-billion-ukraine-support-loan-package_en
3. OECD Economic Surveys: Ukraine 2025. Fostering macroeconomic stability and a sustainable recovery. OECD, 2025. URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-economic-surveys-ukraine-2025_940cee85-en/
4. Горин В. П., Лободіна З. М., Булавинець В. М. Інструментарій публічних фінансів у реалізації моделі зеленої економіки: теоретична візія та проблеми ефективності. *Світ фінансів*. 2024. Випуск 4 (81). С. 18-35. DOI: 10.35774/SF2024.04.018
5. Кізима Т., Лободіна З., Горин В., Кізима А. Поведінкові фінанси як методологічний концепт дослідження сфери публічних фінансів в Україні. *Світ фінансів*. 2022. Вип. 4. С. 8-21.
6. Куц О. Тіньова економіка України – якими є її розмір та вплив на загальний стан країни. ZN.ua. 2024. URL: <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/jakimi-je-rozmir-tinovoji-ekonomiki-ukrajini-ta-jiji-vpliv-na-nash-rozvitok.html>
7. Луніна І. О., Білоусова О. С., Фролова Н. Б. Бюджет України в умовах воєнної економіки: фіскальний простір та ризики. *Фінанси України*. 2024. № 1. С. 17–31.
8. Оцінка тіньової економіки України: методи та ключові фактори. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. 2023. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-9-03-06>
9. Палійчук Т., Мироненко О. Огляд бюджету 2025. Центр економічних стратегій. Грудень 2024. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/byudzhet-2025.pdf>
10. Чугунов І. Я. Бюджетна стратегія суспільного розвитку: монографія. Київ: КНТЕУ, 2021. 532 с.